

Vanuit die optiek was hij bereid de mogelijkheid van een meer autoritair bewind onder leiding van de door hem bewonderde Leopold III onder ogen te zien, op voorwaarde dat aan de verworven rechten van de kerk (vooral op het vlak van onderwijs en jeugdwerking) niet geraakt zou worden.

Zoals Dantoing onderstreept Boudens terecht dat dit conservatief, monarchistisch en belgicistisch pragmatisme niet verward mag worden met enige ideologische collaboratie. De kerk distantieerde zich integendeel in 1941 reeds scherp van de actieve collaboratie van Rex en van Vlaams-nationalistische middens, vooral waar deze militaire vormen aannam. Van Roey evolueerde naar een uitgesproken kritische houding tegenover de Duitse bezettingspolitiek in de loop van 1943 en 1944, naarmate deze meer en meer in nationaal-socialistisch vaarwater verzeilde. De kardinaal protesteerde vooral tegen de deportatie van Belgische burgers naar Duitsland (meestal voor verplichte tewerkstelling), zich niet alleen beroepend op de christelijke leer maar ook op het internationaal recht en algemeen menselijke waarden. In dezelfde periode onderscheidde de Belgische kerk zich, met de toestemming van Mechelen, in de hulpverlening aan ondergedoken joden. Vanuit een zelfde fundamentele bekommernis sprak Van Roey zich overigens eveneens uit tegen geallieerde bombardementen op burgerlijke doelwitten en tegen moordaanslagen door het verzet. Boudens hecht duidelijk meer belang aan deze wending, die Van Roey dichter bij Mercier bracht, dan Dantoing. Hij beperkt zich echter tot een relaas van amper dertig pagina's, toegespitst op een analyse van relatief welbekende documenten zoals herderlijke brieven. De emeritus heeft hier mijns inziens de kans laten liggen om een belangrijke en welkome aanvulling (zo niet correctie) op *La 'collaboration' du cardinal* te bieden.

Het tweede deel van Boudens' boek is eerder fragmentarisch: de nasleep van de oorlog, waarin repressie en koningskwestie centraal stonden, wordt vanuit verschillende deelperspectieven belicht. Het schijnt niet de bedoeling van de auteur geweest te zijn om ons een coherent beeld te geven van Van Roey's naoorlogse strategie, alhoewel hij terecht diens bekommernis voor de eenheid van de christen-democratische partij onderstreept. Vooral de stukjes over Mechelens reactie tegen de uitwassen van de repressie en over het probleem van de 'incivieke jeugd' — de samenhang van kinderen van bestrafte collaborateurs — zijn wegwijzers naar verder onderzoek. Boudens' beschouwingen over culturele collaboratie en over figuren als Ward Hermans of Florimond Grammens lijken daarentegen een beetje verloren in dit boek; Van Roey komt er niet of nauwelijks aan te pas. De Vlaamsvoelendheid van de oblaat drukt overigens een stempel op deze bladzijden (zoals ook op zijn behandeling van de repressie en zijn typering van het verzet).

Tot slot nog een opmerking: het bredere publiek, voor wie dit boek toch op de eerste plaats bestemd lijkt, zou allicht dankbaar geweest zijn voor een inleidende schets van Van Roey's levensloop, karakter en politieke filosofie.

Vincent Viaene

C. Vos, *Televisie en bezetting. Een onderzoek naar de documentaire verbeelding van de Tweede Wereldoorlog in Nederland* (Dissertatie Rotterdam 1995, Rotterdam: Publikaties van de faculteit der historische en kunstwetenschappen XXI, Hilversum: Verloren, 1995, 343 blz., ISBN 90 6550 423 0).

Televisie en de Tweede Wereldoorlog, het is een gouden combinatie. Schokkende en opwindende gebeurtenissen in een recent verleden met een sterke morele lading, veel overgebleven foto's en filmbeelden, bereidheid bij degenen die het zelf meegemaakt hebben om erover te praten:

zijn er betere ingrediënten voor aansprekende televisie? Niet toevallig blijkt bij telling ongeveer een derde van de negenhonderd historische televisiedocumentaires, die in Nederland tussen 1951 en 1990 zijn vertoond, over de bezetting te gaan. Chris Vos heeft deze voor zijn proefschrift aan een onderzoek onderworpen. Het is een informatief, helder opgebouwd, interessant en overtuigend boek geworden.

Vos onderscheidt vijf elkaar (enigszins) overlappende fasen, waarin bepaalde eigenschappen van de gemaakte documentaires overheersen. In de eerste fase, van het begin van de televisie tot het einde van de jaren vijftig, overheersen de *rituele bewegingen*. Het accent ligt op de meer mythische aspecten van de oorlog, er is veel aandacht voor de herdenkingen en er is sprake van een vrijmoedige vermenging van feit en fictie. Rond 1960 krijgt de behoefte aan het verhaal van de oorlog, de *reconstructie*, de overhand. De befaamde serie *De Bezetting* van L. de Jong is er het belangrijkste en richtinggevende voorbeeld van. De toonzetting is nationalistisch, er ligt een nadruk op verzet en goed en fout worden scherp onderscheiden. Dit beeld van de bezettingstijd heeft, onder meer via een aantal 'iconische clichés', een hardnekkig bestaan geleid. In de publieke reacties geven eerst de consensusbevorderende effecten de toon aan. Later worden ook kritische vragen gesteld, die vooral van belang worden als ze zich verbinden met een breder georiënteerde discussie.

Eind jaren zestig wordt deze *kritiek* de grondslag voor een type programma's van een nieuwe generatie programmamakers, waarin juist de gewone Nederlander veel aandacht krijgt en ook aandacht is voor de foute kant. Ook in deze programma's wordt een reconstructie nagestreefd, maar nu vanuit de gezichtshoek van de 'gewone mens' (en niet meer van de elite). Bovendien wordt een geheel andere stijl met een nieuwe filmische esthetiek geïntroduceerd. Het beroemdste exemplaar is *Vastberaden, soepel en met mate* (1974) van Hofland, Keiler en Verhagen. Niet lang daarna (na 1972, de discussie rond de Drie van Breda) en parallel daarmee vormde zich ook een andere beweging in de televisiegeschiedschrijving, waarin de slachtoffers, het *lijden*, de hoofdrol krijgen toegewezen: kampdocumentaires, naoorlogse traumata, vaak in hoogstpersoonlijke vertellingen gepresenteerd. Opvallend in deze categorie zijn het docudrama *Holocaust* en de zoektocht van Lanzmann in *Shoah*. De plechtige educatieve boodschap wordt vervangen door de actualisering van de oorlog.

In de tweede helft van de jaren zeventig ten slotte verschuiven de accenten *naai schuld, boete en vergeving*. Slechts in enkele documentaires wordt het perspectief van goed en fout helemaal losgelaten. Maar er trad wel een verschuiving ('versoepeling') op in de benadering van fout. De in historische vakkringen in de jaren tachtig nieuw aangesneden vragen zijn echter weer nauwelijks doorgedrongen in de documentaires. De scheidslijnen tussen deze fasen zijn, zoals meestal bij dit type indelingen, eerder vloeiend dan scherp. Bovendien merkt Vos terecht op dat de oude vormen steeds naast de nieuwe blijven bestaan. Zo bezien zou men moeten concluderen, al doet Vos dat niet expliciet, dat al met al sprake is van een steeds breder uitwaaierend scala van beelden van de bezettingstijd en de Tweede Wereldoorlog op de Nederlandse televisie. Wat mij bij deze als geheel zeker overtuigende fasering verder opvalt is dat na begin jaren zeventig kennelijk geen opvallende verandering meer optrad. Dat wil dus zeggen dat de vorm- en inhoudswijzigingen zich vooral in een periode van vijftien à twintig jaren voltrokken. De eerste fase immers eindigt rond 1960 en de laatste begint alweer in de tweede helft jaren zeventig. Een interessante aanwijzing voor de stelling dat het juist de jaren zestig waren gedurende welke Nederland sterk veranderde.

In zijn concluderende nabeschuiving wijst Chris Vos met nadruk op wat hij de 'traagheid' van de televisiegeschiedschrijving noemt. Hij constateert dat de audiovisuele geschiedschrijving in haar omslagpunten een voortdurende achterstand vertoonde op zowel de maatschappelijke discussie als de academische geschiedschrijving. Ik heb daarbij twee, elkaar enigszins tegen-

sprekende, commentaren. Allereerst zijn er enkele opvallende voorbeelden die op het tegendeel wijzen. *De Bezetting* was bepaald een opzienbarende maatschappelijke gebeurtenis, die naar mijn idee wel degelijk een eigen bijdrage leverde aan de herleving en accentverschuiving van de aandacht voor het Nederlandse oorlogsverleden en ook op professionele historici invloed uitoefende. En *Vastberaden, soepel en met mate* was toch heel duidelijk een vernieuwing in het kijken naar de oorlogsjaren, die in ieder geval de academische geschiedschrijving voor was. In het algemeen mag wellicht bovendien gesteld worden, dat in de aandacht voor de persoonlijke verhalen, die zich zo goed lenen voor televisie, de programmamakers zich meer onderscheidden van de vakhistorici.

Ten tweede ligt aan Vos' constatering impliciet de veronderstelling ten grondslag, dat televisie, als indringend medium, vanzelfsprekend een leidende rol in de maatschappelijke ontwikkelingen zou toekomen. Dat is een veelgehoorde stelling, maar ik heb de argumenten ervoor nooit zo sterk gevonden. Mijn indruk is dat televisie, net als de andere massamedia, eerder een volgend, en in dat kader wel versterkend en versnellend, dan een leidend medium is. De massamedia trekken ook bij latere historici natuurlijk sterk de aandacht, maar men dient zich ervoor te hoeden daaruit te snel de conclusie te trekken dat zo ook een direct oorzakelijk verband is gevonden. Deze bedenking vindt een zekere ondersteuning in Vos' oordeel over de kwaliteiten van audiovisuele geschiedschrijving. Hoewel hij bijvoorbeeld 'vluchtigheid' wel als een kenmerk aanduidt en in dit licht televisiegeschiedenis enigszins achterblijft bij de academische geschiedschrijving, noemt hij ook enkele duidelijk sterke punten, zoals de archiefbeelden en de interviews. Hij verzet zich dan ook terecht tegen de vaak gehoorde betiteling 'oppervlakkig'. Zo kan zijn slotzin dan ook positief zijn: 'In de beste vorm kan televisiegeschiedschrijving binnen haar beperkingen even onthullend en vernieuwend zijn als haar wetenschappelijke variant'.

Kortom: een geslaagd boek, dat aantoont hoe groot de mogelijkheden zijn van de media-geschiedenis, die in Nederland de laatste jaren eindelijk serieus van de grond aan het komen is. Dat geldt niet alleen het specialisme als zodanig, maar ook de betekenis ervan voor vraagstukken van veel bredere strekking. In het bovenstaande kwamen er al enkele aan de orde. Ik eindig met een ander voorbeeld, dat Vos niet in zijn boek aan de orde stelt, maar wel in een stelling poneerde. Of het juist is laat ik in het midden, maar ter overdenking: 'Het afschaffen van televisiedocumentaires over de bezetting zou de relatie tussen Nederland en Duitsland aanzienlijk kunnen verbeteren'.

J. C. H. Blom

P. Post, E. Touwen-Bouwsma, ed., *Japan, Indonesia and the war. Myths and realities* (tevens verschenen als themanummer *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde*, CLII (1996) iv, Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde CLXXIII; Leiden: KITLV press, 1997, xii + 214 blz., f45,-, ISBN 90 6718 112 9).

In deze bundel zijn de lezingen opgenomen van een conferentie die in november 1994 plaatsvond in Amsterdam en Leiden. Het was voor het eerst dat Japanse en Nederlandse historici bijeen waren om van gedachten te wisselen over de Japanse bezetting van Nederlands-Indië/Indonesië. Dit onder auspiciën van het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie staande initiatief kwam voort uit de behoefte om de grote onbekendheid met eikaars werk als gevolg van de taalproblemen te doorbreken.

De bundel bevat negen bijdragen — vier Nederlandse en vijf Japanse — van veelal zeer